

Postoje mladých učitelů k vlastní přípravě

Radomír Havlík

Úvodní poznámky

Naše dosavadní šetření se opírala především o kvantitativní vyhodnocení bloků uzavřených otázek, a to nejen proto, že jejich využití bývá z hlediska kvantitativně orientované sociologie přesvědčivější, ale i proto, že zpracování je obvykle vysoce standardizované a méně náročné. Tato pracnost často vede k tomu, že otevřené otázky zůstávají součástí dokumentace výzkumu a dále se s nimi příliš neworkuje. Pokládáme za užitečné tuto “tradicí” narušit a těžiště položit právě na tento typ výpovědi. Přestože dále uvádíme výsledky staršího výzkumu, o kterém jsme již referovali na základě zpracování uzavřených otázek, v příspěvku chceme “splatit dluh” tím, že tyto výsledky doplníme o obrázek postojů mladých učitelů v optice využití otázek otevřených.

Zarámujeme dále uvedená zjištění do kontextu dosavadní práce. Výzkumu mladých učitelů předcházelo šetření studentů PedF, o kterém jsme informovali již na 9. konferenci ČAPV a posléze ve sborníku shrnujícím výstupy výzkumného záměru PedF, který vede doc. Walterová¹.

Sběr dat mezi mladými učiteli proběhl v listopadu 2001 formou rozdávaného a sbíraného dotazníku. Do zpracování vstoupilo celkem 315 respondentů – učitelů s vysokoškolským vzděláním do 30 let. Mezi nimi 77% žen (u učitelů 1. stupně 90%, u VVP 71%). Podle místa pracoviště je přece jen relativně nejvíce tázaných z Prahy, na druhé straně máme zastoupeny i respondenty z menších měst a z venkova (34%). Na 1. stupni učilo 37%, na 2. stupni 50%. Jak na 1., tak na 2. stupni souběžně učilo 12% tázaných. Také na vyšším stupni (u víceletých gymnáziích) učilo 25% respondentů (hlavně VVP). Rozhodující většina tázaných (78%) vystudovala pedagogické fakulty. V třídění podle oborů a skupin předmětů nacházíme v našem souboru učitelů VVP rovnoměrně zastoupeny kombinace předmětů společenskovedních, výchov, češtinářů, učitelů jazyků (kolem 24-28%), poněkud více učitelů předmětů přírodovědných a matematiky (40%).

Významnou charakteristikou přípravy učitelů je jejich zpětný pohled na to, jak je pro jejich povolání připravila absolvovaná fakulta. Z kvantitativních údajů připomeňme jen, že velkou většinou (90-82%) byla příznivě hodnocena příprava odborná (oborová) a teoretická, stále ještě více než polovinou respondentů (56-53%) byla kladně hodnocena příprava v oblasti psychologické, didaktické a pedagogické. Již ale menšinou (48 - 42%) byla pozitivně hodnocena příprava ve všeobecném rozhledu, pro praktické činnosti a pro pochopení života jedince a společnosti. Kritické bylo posuzování přípravy pro řídicí a organizační činnosti (pozitivní jen 25% tázaných).

Nebudeme však dále rozebírat tyto údaje, neboť lze odkázat na jejich prezentaci na 10. konferenci ČAPV v roce 2002².

1. Postoje mladých učitelů k vlastní přípravě v optice otevřených otázek

1.1. Podněty pro pregraduální přípravu učitelů

V reakci na “požadavek” dotazníku, aby tázaní uvedli vlastními slovy své podněty pro přípravu na fakultě, jsme dostali následující obrázek.

Celkem 49% dotazovaných mladých učitelů vyjádřilo potřebu “více praxe” přímo na školách (“nejen náslechy, ale hlavně vlastní učení”). Žádali větší kontakt se “skutečnou školou” (“ne se jen dívat, ale se všim všudy”; “s učitelem se podílet na řešení kázeňských, učebních problémů”, “dostat natvrdo svoji třídu alespoň na měsíc, zažít didaktiku v praxi”; “studenty učitelství na praxi zapojit do života a organizace školy”). Volali po tom, aby průběh praxe byl průběžně vyhodnocován, aby na školách s praktikujícími pracovali učitelé, kteří

praxi dobře znají a o studenta “se opravdu starají, poradí, pomůžou”. Je prý třeba s praxí začít co nejdříve.

28% otevřených výpovědí kladlo požadavek **přípravy více zaměřené na praktické využití** a dovednosti. Chtělo zvýšit propojení teoretické výuky s praxí zvl. ve výuce didaktiky, pedagogiky a psychologie, a tak “více připravit na každodennost školy”. Příprava by se měla více orientovat na “řešení konkrétních situací, problémů a krizových situací” ve škole (včetně zranění žáka, epileptický záchvat ap.), procvičovat sociální dovednosti řešením modelových situací (učitel - žák, učitel - rodič, učitel - vedení školy). Dát přitom více místa praktickým návodům a konkrétním ukázkám.

Z předchozího požadavku po užším sepětí teorie s praxí vyplývá i výzva dalších 19% respondentů po **omezení či přehodnocení “teorie”** (“nudné, suché, zbytečné, odtržené od praxe”) a po snížení podílu faktografie, “memorování pouček, definic, pojmů, dějin předmětů”. Toto volání se týká především pedagogicko-psychologické přípravy. Variantou požadavku omezení teorie byl požadavek 4% respondentů “**ubrat na odbornosti**”, omezit obecné encyklopedické znalosti, dbát více na to, že “nejde o přípravu odborníků, ale učitelů”, “nesuplovat vědecké obory”, pro ZŠ je prý obsah některých předmětů příliš rozsáhlý a neuplatnitelný. Některé vědní obory byly 2% respondentů pokládány za úplně zbytečné.

Frekventovaný (18%) byl explicitní požadavek lepší (rozsahem, praktickým zaměřením a kvalitou) **didaktické přípravy**, zejména oborové. Tedy na to, “jak zajímavou formou děti naučit obtížnější učivo”, jak co nejlépe podat látku, jak řešit konkrétní problémové situace. Seznámit s kompetencemi a odpovědnosti, s osnovami. S didaktickou stránkou úzce souvisí volání 11% tázaných po větším zaměřením na zlepšení metodické stránky v jednotlivých předmětech, práce ve třídách, větší důraz na praktické stránky učení (konkrétní metody, formy...). K těmto obecně formulovaným požadavkům lze přidat 8% výpovědi akcentující potřebu praktického osvojení rozmanitých moderních **metod učení a forem učitelské práce**. Respondenti doporučovali “navštěvovat školy s různým druhem výuky”, “vyzkoušet si rozmanité projekty, ujasnit si jejich výhody a nevýhody”, vyzkoušet si více nových způsobů výuky sami. Pomocí např. workshopů, srovnávacích kursů, praxí na různých školách se prakticky seznámit s různými postupy tradičními i alternativními.

Podle 12% tázaných chybí průprava k reálnému řešení **kázeňských** problémů (šikana, konflikty, nekázeň, krizové momenty). K tomu připočteme 4% respondentů, kteří uváděli přípravu na “řešení problémů dětí” (rozvrácené rodiny, drogy). Samostatný blok odpovědí na otevřené otázky (5%) požadoval přípravu na práci s “**problémovými žáky**” (dyslektici, dysgrafici, žáci s LMD, s tzv. “sociálními případy” apod.). Požadovali “rozšířit instrukce o právech a povinnostech dětí se SPU”. Další 1% respondentů se necítilo být připraveno pro práci s nadprůměrně nadanými žáky. 10% soudilo, že chybí průprava k **jednání s rodiči**, a to v zájmu spolupráce i pro řešení konfliktních situací s nimi. Můžeme sem přičíst i požadavek 5% respondentů zvládnout komunikaci s žáky i rodiči.

S voláním po lepší didaktické a metodické přípravě a řešení problémů úzce souvisí také požadavek 6% tázaných posílit rozsahem i kvalitou **pedagogické a psychologické** předměty. V jejich rámci řešit úlohy, řešit simulované situace, seznámit se základními testy, informovat o nových trendech. “Chybí učení vlastním prožitkem”, práce s vlastní osobou, poznání sebe sama, psychocvičení.

Podle názoru 12% absolventů chybí průprava k **vedení školní administrativy**. Již fakulta by prý měla dát základní přehled, aby člověk věděl, “co ho v zaměstnání čeká ve vedení školní dokumentace, jak vést školní a třídní agendu”. Do jisté míry k požadavkům zvládnout školní administrativu můžeme přidat volání 9% tázaných po hlubším proniknutí do **organizace a fungování školy**, seznámení s chodem školy; organizačními záležitostmi (porady, dozor, třídní schůzky, povinnosti třídního učitele, řízení školy; organizace vyučování, výletů, ekonomické aspekty apod.). Mohli bychom doplnit o požadavek seznámit

s **poznatky o školství**, jeho typů, o nových trendech ve vzdělání.

Zřejmě za určitý předpoklad zkvalitnění praktické přípravy pokládali někteří respondenti (5%) potřebu **zkvalitnit odbornou a personální situaci na vysokých školách**. “Sami VŠ učitelé by měli učit podle toho, co chtějí po adeptech učitelství”; “vše řeší pouze teoreticky”. Další 3% respondentů žádalo, aby pedagogické předměty a didaktiky vyučovali přímo **lidé z praxe**, kteří opravdu studentovi “něco ukážou” a ne “lidé, kteří mnoho let nebyli ve třídě”.

Další požadavky byly zaměřeny již na zcela věcné aspekty přípravy. Tak po 3-4% požadovalo **rozšíření poznání** informačních technologií, právní problematiky školství, všeobecného rozhledu, cizích jazyků. Po 2% požadavků se týkalo zkvalitnění výuky jazyků (délka, realie země a kultury, koncepce, kvalita), zlepšení přístupu k zahraničním materiálům, stipendiím a praxím, k výuce zahraničních pedagogů, k zlepšení odborné přípravy v aprobaci.

1.2. Kvalifikace a postoj k jejímu zvyšování

Připomeňme i zde několik poznatků získaných uzavřenými otázkami. Použili jsme standardní otázku k identifikaci s oborem, a to, zda by respondent, kdyby se mohl **znovu rozhodovat o vysokoškolském studiu**, volil stejný obor (aprobaci). Úplnou nebo částečnou identifikaci s oborem vyjádřilo 72% tázaných, 18% by volilo jinak (v tom 13% zcela jinou fakultu) a 14% “neví” (tedy i jejich identifikace je slabší). Zajímavé je, že poněkud slabší identifikaci s oborem i fakultou vykázali absolventi pedagogických fakult.

O **vztahu respondentů k učitelské přípravě** svědčily i odpovědi na otázku po potřebné délce vysokoškolské přípravy pro učitelství. Většina (70%) pokládá za adekvátní pro učitelství 1. stupně čtyřleté vzdělání (dokonce pětileté 19%; mezi učiteli 1. stupně dokonce celá čtvrtina). Pro učitele VVP většina (61%) pokládá za adekvátní pětileté vzdělání, 36% vzdělání čtyřleté a jen 4% nižší. Je zřejmé, že odpovědi do určité míry ohrázely existující stav a převažující názor o nezbytnosti studia magisterského.

Otázka po aprobovanosti sledovala míru “kompetencí” učitelů pro výuku předmětů a na různých stupních. Jen 4% souboru vysokoškolsky vzdělaných učitelů uvedlo, že učilo zcela neaprobovaně. K tomu připočteme, že 54% učitelů VVP učilo vedle předmětů své aprobace rovněž předměty neaprobované (mezi učiteli 1. stupně 28%). V této situaci, kdy tedy většina učila alespoň částečně neaprobovaně, zjišťujeme, že 38% učitelů si chtělo v dohledné době **rozšířit či změnit učitelskou kvalifikaci**, 92% si hodlalo alespoň rozšířit kvalifikaci o **konkrétní znalosti**.

Pozornost jsme věnovali představě o **obsahové orientaci dalšího vzdělávání**. V uzavřené otázce jednoznačně největší význam (96-95%) byl přikládán zvládnutí nových metodických postupů výuky a prohloubení dovedností v řešení problémů s žáky. Těsně následoval (93-92%) zájem o nové poznatky oboru a nové dovednosti, jako např. PC, jazyky apod. Výrazně méně, ale stále většinově (78%), i když ne v prvním pořadí významu, bylo žádáno rozšíření všeobecného přehledu a poněkud méně (57%) zvládnutí poznatků pro řízení ve školství.

Potud výpovědi uzavřených otázek. Podíváme-li se na problematiku představ o dalším vzdělávání optikou otevřených otázek, ukáže nám následující strukturovaný výčet pořadí podle četností odpovědí obrázků názorů na to, **co by mělo být konkrétně obsahem dalšího vzdělávání učitelů**.

- Nové metody a formy práce, výuky a práce s dětmi, v daném oboru (24% tázaných). K tomu lze přičíst 6% požadujících prohlubování praktických didaktických dovedností, nové didaktické postupy. Patří sem i seznámení s novými trendy, principy a přístupy k výchově a ke vzdělání a ve školství, s novými nápady pro práci s dětmi (5%). Dále do této skupiny lze zařadit i hlubší seznámení s alternativními způsoby vyučování (4%).

- Jak pracovat s patologickými jevy, řešení problémových situací spjatých s drogami, alkoholismem, šikanou apod. u dětí a mládeže (31% respondentů). K tomu lze přiřadit

zvládnutí práce s problémovými žáky, přístupu k handicapovaným, k SPU, k problémům jejich integrace (11%).

- Prohlubování poznatků z oborů, seznámení s nejnovějšími poznatky, metodami, přístupy, literaturou, zdroji informací. (27% tázaných).

- Práce s počítači, s internetem, s výukovými programy (17%).

- Aktivní znalosti cizích jazyků (16%).

- Prohlubování znalosti z psychologie a pedagogiky (event. dalších doplňujících disciplín), nové proudy a trendy, metody, literatura (9%).

- Cestou by mohly být různé formy předávání zkušeností - konzultace, výměna nápadů na oživení a zpestření výuky, možnosti navštívit jiné pedagogy přímo ve vyučování, setkávání, diskuse a výměna zkušeností mezi praktiky, přednášky zkušených pedagogů, porovnávání práce škol; konkrétní dílny na různá témata; kurzy a semináře určené učitelům (8%).

- Obsahem by mělo být i řešení problémových situací ve třídě (5%) a vhodné řešení kázeňských problémů a předcházení jim (2%).

- Rozšíření všeobecného přehledu (5%).

- Průprava k jednání s rodiči, jednání s jejich nepřiměřenou reakcí rodičů (4%).

- Průprava pro komunikaci ve škole, procvičení dovedností v kontaktu s žáky (4%).

- Spíše obecným požadavkem na směřování další přípravy je důraz na problémy z praxe, nutnost náplně kursů více směřovat k praktickým dovednostem (4%).

- Nové materiály a technické pomůcky a seznámení s prací s nimi (4%).

- Organizace výuky, práce a času, vedení třídního kolektivu, dokumentace (3%).

- Seznámení a spolupráce s mimoškolními institucemi na projektech, nové výsledky výzkumů v oboru; návštěvy konferencí souvisejících s aprobací; diskuse o společných problémech, např. maturity, testy (3%).

- Požadavek na zajištění stáží v zahraničí (3%).

- Vztahy a návaznosti mezi předměty a dalšími obory, poznatky v předmětech příbuzných (2%).

- Kurzy asertivního chování, uvědomování sebe, sebeovládání, práce na sobě (7 respondentů 2%).

- Práva učitele a žáka, změny v zákonech, v normách, orientace v předpisech (6 tázaných 2%).

- Poslední skupinu tvoří konkrétní náměty jednotlivců, např.: práce s nadanými dětmi, hlasová výchova, slovní hodnocení žáka, kurs první pomoci, jednání se sociálními úřady a policií, spolupráce s veřejností, historie a současný život místa, ve kterém působí, umělecké disciplíny, kurs "Čtením a psaním ke kritickému myšlení", oživit znalosti, které učitel již zapomněl.

Ptáme-li se na to, které **konkrétní znalosti si učitelé již rozšiřují nebo by aktuálně rozšiřovat chtěli**, pak dostaneme tento obrázek:

- Nové poznatky a názory v oboru, aktualizace, nová literatura (34% tázaných).

- Cizí jazyky (31%).

- PC, internet, informatika (24%).

- Didaktické předměty, oborové didaktiky, metodiky (22%).

- Psychologie, psychologické dovednosti ve školní praxi (11%).

- Práce s problémovými žáky, speciální pedagogiky (8%).

- Pedagogika (7%).

- Praktické dovednosti hudební a výtvarné (6%).

- Všeobecný rozhled, aktuální kulturní a politický obraz světa (4%).

- Umění komunikace a práce s lidmi, s žáky (4%).

- Řešení výchovných a kázeňských problémů a konfliktních situací (3%).
- Aplikace nových pomůcek ve výuce (2%).
- Ekologická výchova (2%).
- Dramatická výchova (2%).
- Práce se třídou, organizace vyučování (2%).
- Práce s rodiči (1%).
- Práva, povinnosti (1%).
- Teoretické znalosti, odborná terminologie (1%).
- Školní management (1%).

2. Názory vedoucích pracovníků škol na připravenost mladých učitelů

Předmětem našeho zájmu byl i názor ředitelů škol a jejich zástupců na připravenost mladých absolventů. V terénním šetření bylo navštíveno 102 škol z 39 okresů celé republiky (13 obvodů pražských, 26 mimopražských, v tom 8 moravských). Vedoucí pracovníci navštívených škol měli nejen možnost seznámit se s obsahem šetření, ale i sami se ke svým mladým učitelům vyjádřit. Odpověď na hodnocení mladých učitelů jsme získali od ředitelů nebo jejich zástupů z 27% škol, a to rozhodující většinou mimopražských.

Pozitivní soud uvedlo 18 respondentů (tj. 67% z těch, kteří odpověděli). Budeme-li pak kladná ocenění alespoň částečně strukturovat, dostaneme následující obrázek (na konci každé odrážky jsou uvedeny četnosti příslušného typu odpovědi):

- odbornost na velmi vysoké úrovni; dobře připraveni po odborné stránce; co se týká odborné stránky – je vše v pořádku, mají dostatečné znalosti; zdatní, pokud jde o odbornost v předmětech aprobace; dost vědomostí; mladí kolegové z fakult jsou doslova nabití vědomostmi; nové poznatky (8);
- nápaditost; kreativita; vymýšlí pro děti stále něco nového; schopnost a chuť zkoušet nové; zajímavé metody (6);
- elán, nadšení mladých; zápal pro vyučování; jsou mladí a nadšení; upřímný zájem; přinášejí do školy svěžest, nevyhořelost; zdravé sebevědomí lidí, ne ustrašení kantoři (6);
- umí mnohem lépe pracovat s PC a využít je ve výuce; dovednosti v oblasti PC; PC, informatika; dobrá vybavenost pro práci s PC (4);
- teoretické znalosti (velmi) dobré (3);
- motivace (2);
- lépe komunikují s dětmi; jejich věk jim zjednodušuje komunikaci se žáky (2);
- jazyky;
- někteří praxe v zahraničí;
- mladí učitelé velkým přínosem zvl. proto, že jsou vzácní.

Kritické připomínky vzneslo 26 respondentů (96% z těch, kteří odpověděli). Budeme-li pak kritická hodnocení částečně strukturovat, dostaneme tento obrázek:

- téměř naprostá neznalost úřednické práce; slabým místem je administrativa; nepřipraveni na vedení pedagogické agendy; školní dokumentace (třídní knihy, výkazy, tématické plány, katalogické listy, vysvědčení, jak se vede žákovská kniha atd.) (11);
- neumí řešit drobné přestupky, natož větší kázeňské problémy, krizové či nečekané situace; řešení výchovných problémů ve třídě; chybí dovednost zvládat žáky, zvl. něčím odlišné (problémové, s SPU); “ve třídě musí být učitel hlavně bojovník”; malá psychická odolnost učitelů vůči některým projevům dětí; nadšení bohužel brzy vyprchá, protože se musí potýkat s problémy; (9);
- chybí jim praxe; postrádají praktické dovednosti; neumí znalosti uplatnit v praxi (7);
- nepřipravenost v komunikaci s rodiči; problémy v jednání s rodiči; na praxi by měli být přítomni jednání s rodiči (7);

- nepřipraveni na problémy v jednání se žáky; neumějí navázat kontakt s dětmi (6);
- chybí jim znalosti metodické stránky (měli by vědět, jaké jsou typy vyučovacích hodin a umět tyto znalosti aplikovat); “je to katastrofa, když přijde absolvent fakulty a musí se sám naučit učit”; “Fakulta jakoby nevěděla, že učitel by měl mít nejen hluboké vědomosti, ale že by je měl být také schopen žákům předat.” (5);
- neznají práva a povinnosti pedagoga; neznalost pracovního řádu; nevědí, co děti mohou a nemohou; při třídních schůzkách neznají hranici, co si k nim rodiče mohou dovolit a mají zbytečné potíže; neznalost zákoníku práce (4);
- konzervativní vysoké školství; “co se učí na fakultách, v praxi nepoužijete”; vysoká škola jakoby netušila, že se setkáváme i s výchovnými problémy, které se netýkají přímo vyučujícího procesu; je do nich huštěna především faktografie (4);
- praxi v nižších ročnících; praxe by měla být již od 1. ročníku; praktickou výuku by měly tvořit delší souvislé bloky, např. by měli být studenti na praxi delší dobu v jedné třídě, měli by sledovat její vývoj (3);
- žádni mladí se do škol nehrnou; na PedF jen málo studentů chce skutečně učit; “Problém začíná už u přijímacích zkoušek, ne vždycky jsou přijímání absolventi, kteří chtějí učit... osobně bych se přimlouval za takový typ studia, v němž by se student napřed dva roky připravoval na zvolenou odbornost, pak by měl jít na rok na dva do školy (třeba jako asistent učitele) a teprve na základě konzultací, by dostal nebo nedostal doporučení k dokončení studia pro profesi učitele” (3);
- nepřipraveni na práci třídního učitele; neví, co obsahuje práce třídního učitele (2);
- nepřipraveni na plánování; chybí schopnost organizovat akce (2);
- nepřipraveni na vedení sbírek;
- nejsou zvyklí na audiovizuální techniku;
- nemají zažitou klasifikaci;
- nepřipravenost řešit problémy plynoucí ze sociálních rozdílů rodin dětí;
- chybí výbava po stránce morální a hodnotové – vy výuce ON nebo etiky vyučuje něco, co plně nevyznává;
- nedostatek systematičnosti v práci;
- problém špatných učebnic, které jsou velmi roztržité, a to hlavně na 1. stupni;
- nedostatek mužů – děti by alespoň jednou týdně měly mít hodinu s učitelem.

Shrnutí odpovědi na otevřené otázky

Shrneme-li odpovědi mladých učitelů, pak lze sestavit následující obrázek jejich zájmů v oblasti dalšího vzdělávání:

- Nové metody a formy práce, trendy, principy a přístupy k výchově.
- Postupy, jak pracovat s problémovými žáky a reagovat v problémových situacích.
- Nejnovější poznatky oborů.
- Práce s počítači.
- Cizí jazyky.
- Prohlubování znalosti z psychologie a pedagogiky.
- Rozšíření všeobecného přehledu.
- Průprava k jednání s rodiči, pro komunikaci ve škole.
- Nové materiály a technické pomůcky.
- Organizace výuky, práce a času, vedení třídního kolektivu, dokumentace

Spíše obecným požadavkem na směřování další přípravy je důraz na problémy z praxe a různé formy předávání zkušeností.

Shrneme-li názory vedoucích pracovníků škol, nejčastějším vyjádřením bylo ocenění odborné připravenosti, nápaditosti a elánu absolventů škol, ale kritické posuzování jejich praktické připravenosti na každodennost života školy.

¹ Havlík, R.: Vysokoškolská příprava očima studentů všeobecně vzdělávacích předmětů na PedF UK, in: Rozvoj národní vzdělanosti a vzdělávání učitelů v evropském kontextu, Výstupy řešení za rok 2001, Výzkumný záměr. II: díl Metody a výsledky empirických výzkumů, str. 142–149, ISBN 80-7290-090-0, PedF UK, Praha 2002

² Havlík, R.: Mladí učitelé o své přípravě na povolání, in: Výzkum školy a učitele, 10. výroční mezinárodní konference ČAPV, Praha 18.-20.9.2002, ČAPV a UK PedF, CD – rom Praha 2002